

جرائم‌شناسی با رویکرد اصلاح و درمان در قانون مجازات اسلامی

مجله علمی رویکردهای پژوهشی در علوم اجتماعی (سال دوم)
شماره ۶، جلد اول، تابستان ۱۳۹۵، ص ۲۶۸-۲۷۹

بهرام رحمت‌اله پور

^۱ کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی

نام و نشانی ایمیل نویسنده مسئول:

بهرام رحمت‌اله پور

karshenas.bahram@gmail.com

چکیده

واکنش اجتماعی علیه جرایم در گذر زمان تحت تأثیر تحولات حقوق جزا تغییرات چشمگیری داشته است. در اروپای قبل از رنسانس بر این عقیده بودند که جامعه می‌تواند در مقام دفاع از خود انواع مجازات‌ها را بر مجرمان تحمیل کند به همین دلیل مجرمان را به سخت‌ترین وجه مجازات می‌کردند. این امر پس از جنگ جهانی مورد انتقاد عده زیادی از متخصصان حقوق جزا قرار گرفت و نارسا تشخیص داده شد. این عده معتقد بودند که بر اساس مطالعه و تحقیق درباره مجازات‌ها و نحوه اجرای آنها، کیفرشناسی و علم مجازات‌ها، عنوانی صحیح تراز علم اداره زندان‌هاست.

در اغلب نظام‌های کیفری به منظور پیشگیری از ارتکاب جرم، نهادهای مختلفی پیش‌بینی شده است. که از جمله آنها می‌توان نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط را مورد اشاره قرار داد. مسأله‌ای که در این رابطه قابل طرح می‌باشد اینکه، نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط در قانون مجازات اسلامی در پرتو پیشگیری وضعی از وقوع جرم چه جایگاهی دارد و با چه موانع و مشکلاتی روپرورست؟

در این تحقیق که به روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفته به مسأله مطرح شده این گونه پاسخ می‌دهد که؛ از جمله ابهامات نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط تعارض ظاهری آن با اصل قانونی بودن جرایم است. ابهام دیگری این نهاد، تعارض با برخی قواعد فقهی از جمله اینکه، اگر قاضی مجرمیت کسی را احراز کند به هیچوجه نمی‌تواند او را معاف کند، در حالی که نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط عملاً مخالف این قاعده است.

می‌توان هدف اصلی و اساسی از ایجاد تأسیس نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط را اصلاح بزه‌کار و تشویق او به داشتن رفتار مناسب و قانونمند دانست؛ در کنار اهدافی که در صدر آن اصلاح مجرمین قرار دارد، هدف دیگری نیز دارد که زندان‌زدایی جزو آنهاست و اجرای مواد مربوط به نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط مستلزم فراهم نمودن زیرساخت‌ها و مقدماتی است.

وازگان کلیدی: نظام نیمه آزادی، آزادی مشروط، معافیت از کیفر، پیشگیری وضعی،

اصلاح مجرم

مقدمه**بیان مسأله**

از زمان ظهور تفکر علمی در مورد جرم و پیشگیری، تمام توجه جرم‌شناسان متوجه شخص مجرم و شیوه‌های مهار بزهکاری یا اصلاح و درمان مجرمین بود. بر این اساس سنگ بنای سیاست جنایی را چه در بعد کیفری و چه غیر کیفری، مرتكب جرم تشکیل می‌داد. اما از چند دهه قبل یعنی از سال ۱۹۴۰ که گروهی از جرم‌شناسان به دنبال حل معماه بزهکاری و علت‌شناسی جرم، پژوهش‌های خود را بر روی کنشکر دیگر بزهکاری، یعنی «بزه‌دیده» که در واقع، خود به تنها بیان بازیگر نیمی از صحنه جرم می‌باشد متتمرکز نمودند، جزء در مورد جرایم بدون قربانی، جرم را به عنوان یک رابطه بزهکار و بزه‌دیده مورد توجه قرار دادند.

واکنش اجتماعی و یا همان مجازات‌ها علیه جرایم در گذر زمان تحت تأثیر تحولات حقوق جزا تغییرات چشمگیری داشته است. در اروپای قبل از رنسانس هر چند افراد را از اجرای عدالت خصوصی و انتقام از مجرمان بر حذر می‌داشتند اما بر این عقیده بودند که جامعه می‌تواند در مقام دفاع از خود انواع مجازات‌ها را بر مجرمان تحمیل کند به همین دلیل مجرمان را به سخت‌ترین وجه مجازات می‌کردند و بدن شقه شده، مُثله شده و داغ خورده آنان را به طور نمادین در معرض دید عموم قرار می‌دادند. این امر نیز پس از جنگ جهانی مورد انتقاد عده زیادی از متخصصان حقوق جزا قرار گرفت و نارسا تشخیص داده شد. این عده معتقد بودند که بر اساس مطالعه و تحقیق درباره مجازات‌ها و نحوه اجرای آن‌ها، عنوان (کیفرشناسی و علم مجازات‌ها) عنوانی صحیح تراز علم اداره زندان‌هاست.

امروزه در اغلب نظام‌های کیفری به منظور پیشگیری از ارتکاب جرم، نهادهای مختلفی پیش‌بینی شده است. که از جمله آنها می‌توان از آزادی مشروط نام برد. آزادی مشروط فرصت و مجالی است که پیش از پایان دوره محکومیت به محکومان در بند داده می‌شود تا چنانچه در طول مدتی که دادگاه تعین می‌کند از خود رفتاری پسندیده نشان دهد و دستورهای دادگاه را به موقع به اجرا گذارند تا از آزادی مطلق برخوردار شوند.^۱

از دیگر نهادهایی که به این اهداف نظر داشته است نظام نظام نیمه آزادی می‌باشد. نظام نیمه آزادی شیوه‌ای است که بر اساس آن محکوم می‌تواند در زمان اجرای حکم حبس، فعالیت‌های حرفا‌ای، آموزشی، حرفة آموزی، درمانی و نظایر این‌ها را در خارج از زندان انجام دهد.

مسئله‌ای که در این رابطه قابل طرح می‌باشد اینکه؛ نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط در قانون مجازات اسلامی در پرتو پیشگیری وضعی از وقوع جرم با چه موانع و مشکلاتی روبروست؟ و به تبع این مسئله می‌توان پرسش‌هایی مطرح نمود از جمله اینکه؛ ملاحظات امنیت‌گرا و مدیریت محور کیفرشناسی نوین برای تکنیک‌های سابق نظام عدالت کیفری، چه نقش‌هایی تعریف نموده است؟ مبانی معافیت و آزادی مشروط از رویکرد جرم‌شناسی چیست؟

۲- اهداف تحقیق

انجام هر پژوهه تحقیقاتی، صرف نظر از موضوع آن، دارای اهدافی می‌باشد که ضرورت بحث در آن حوزه را ایجاد می‌کند. به عبارت دیگر تحقیق در خصوص موضوعات مختلف باید به حل مشکل از مشکلات زندگی انسان کمک کند. پژوهش مورد نظر از این امر فارغ نموده و دارای اهداف ذیل می‌باشد:

- الف) بررسی موانع و مشکلات نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط در قانون مجازات اسلامی در پرتو پیشگیری وضعی از وقوع جرم؛
- ب) مطالعه و بررسی نقش‌های امنیت‌گرا و مدیریت محور کیفرشناسی نوین برای تکنیک‌های سابق نظام عدالت کیفری؛
- ج) تبیین مبانی معافیت و آزادی مشروط از رویکرد جرم‌شناسی.

۳- روش‌شناسی تحقیق**الف) روش تحقیق**

روش تحقیق بر اساس معیارهای مختلفی قابل طبقه‌بندی می‌باشد. از جمله بر اساس روش اجرا، هدف، گردآوری اطلاعات، خصوصیات مسئله و معیارهای ترکیبی. بر اساس روش اجرای تحقیق، تحقیق مورد نظر توصیفی- تحلیلی، بر اساس هدف، تحقیق مورد نظر، تحقیق کاربردی می‌باشد و بر اساس نوع و ماهیت داده‌ها، تحقیق مورد بررسی تحقیق کیفی است.

^۱- اردبیلی، محمد، حقوق جزای عمومی، جلد ۲، تهران، نشر میزان، چاپ پنجم، ۱۳۸۵، ص ۲۴۸.

ب) ابزار گردآوری اطلاعات

گردآوری اطلاعات یکی از مهم‌ترین برده‌های تحقیقات متعارف است. در هر تحقیق نه تنها باید از چند روش برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده نمود، بلکه باید هر روش به درستی و با شناخت کامل برگزیده شود و دست به کار آید. در تحقیق مورد نظر از روش‌های غیر مستقیم از جمله استفاده از اسناد و مدارک برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده می‌شود. به عبارتی دیگر جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق، به روش کتابخانه‌ای یا اسنادی^۲ است.

ج) روش‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات

داده‌ها به روش تکیه بر موضوعات نظری و ارائه یک قضیه توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و با این تفاسیر در این تحقیق، تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش کیفی می‌باشد. از آنجا که داده‌ها در این تحقیق کمی نیست و جنبه آماری ندارند، عقل، منطق، تفکر و استدلال، معیار قرار می‌گیرد و مبنای در تجزیه و تحلیل داده‌ها، کیفی است.

۱- کلیات تحقیق

۱-۱: جایگاه آزادی مشروط در مجازات مجرمین

یکی از مهم‌ترین اهداف مجازات که مورد نظر و قبول علمای متأخر حقوق جزا قرار گرفته، اصلاح و تهذیب مجرم از اعمال مجازات است و به تعبیری دیگر بازگرداندن مجرم به اجتماع و اجتماعی ساختن اوست.^۳

آزادی مشروط به عنوان یکی از راه‌های اصلاح بزهکار در قالب تعویق از حقوق متهم دفاع می‌کند. بازگرداندن مجرم و اجتماعی کردن وی از مهم‌ترین مسائلی است که هر جامعه‌ای به آن اهتمام می‌ورزد. در نظام کیفری کشور ما آزادی مشروط به عنوان یکی از راه‌کارهای این مسائل به شمار می‌آید و از جهات تعویق اجرای مجازات می‌باشد. آزادی مشروط فرست و مجلی است که پیش از پایان دوره محکومیت به محکومان در بند داده می‌شود تا چنانچه در طول مدتی که دادگاه تعیین می‌کند از خود رفتاری پسندیده نشان دهنده و دستورهای دادگاه را به موقع اجرا گذارند، از آزادی مطلق برخوردار شوند.

قانون گذاران بنا به دلایل متعددی آزادی مشروط زندانیان را پذیرفته و شیوه اجرای آن را متحول ساخته‌اند: نخست، سیاست گذاران کیفری آزادی مشروط را یکی از ابزارهای مقابله با تکرار جرم شناخته و امیدوارند که تهدید اجرای مجازات در مدت آزادی مشروط تغییر مطلوبی در رفتار محکومان پدید آورد. به این ترتیب، فرض بر این است که سازگاری اجتماعی محکومان به حبس که عموماً پس از پایان محکومیت و از سرگیری زندگی جدید با دشواری جدی رو به رو هستند و احتمال سقوط آنان قوی است، تسهیل گردد. دوم، اعطای آزادی مشروط، زندانیان را تشویق می‌کند که در مدت اجرای مجازات مستمرة از خود حُسن رفتار نشان دهند. بر این اساس، آزادی مشروط وسیله‌ای برای حفظ و تأمین نظم در داخل زندان به شمار می‌رود. ضمناً در پناه آرامش و سکون محیط، زندانی فرست می‌یابد از برنامه‌های آموزشی و پرورشی زندان بهتر بهره گیرد. سوم، ابراز رحم و شفقت نسبت به کسانی که با رفتاری نیکو آثار تنبه و پشمیانی از خود بروز داده‌اند کاملاً سزاوار است. علاوه بر آن، هدف عدالت کیفری وقتی با اصلاح بزهکاران تأمین شد، ادامه مجازات آن‌ها بیهوده است. بعضی از مصنّفات حقوق کیفری، محسانی را برای آزادی مشروط برشمرده‌اند؛ مانند: صرف‌جویی در مخارج عمومی^۴ و یا پرهیز از عیوب زندان^۵ که از نتایج اجرای آزادی مشروط به شمار می‌آید، ولی به یقین غرض و بنای آزادی مشروط چنین نتایجی نیست.

مسائلی از قبیل درک شرایط ویژه ارتکاب جرم از سوی مجرم و به رسمیت شناختن این شرایط در میزان مجازات، حق دسترسی به دادرسی عادلانه و حق دسترسی به متون قانونی و وکیل، حفظ حقوق وی در خلال دوران تحمل مجازات، و نیز حق اشتغال، آموزش و غیره در خلال حبس و بهره‌مندی از مزایایی چون مرخصی، مجازات‌های تعلیقی، خدمات مددکاری و...، حق بازگشت به جامعه و محروم نشدن از حقوق اجتماعی برای جرایم عادی و کوچک. مسئله دیگر سیاست‌های پیشگیرانه است، که به منزله سیاست‌های بهداشتی در مقابل سیاست‌های درمانی است که سیاست‌های پیشگیرانه نیز جزء حقوق شهروندی تلقی می‌شود. و همانطور که اتخاذ اقدامات بهداشتی مقدم و ضروری‌تر و حتی کم‌هزینه‌تر از سیاست‌های درمانی است، سیاست‌های پیشگیرانه نیز بر سیاست‌های قضایی و مجازاتی تقدم دارد، که

۲ - Documentary Research

^۳- شامبیاتی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، مجمع علمی و فرهنگی مجلد، چاپ اول، ۱۳۹۲، ص ۱۶۹.

^۴- صانعی، پرویز، حقوق جزای عمومی، ج ۲، نشر گنج دانش، ۱۳۷۵، ص ۳۰۳.

^۵- علی‌آبادی، عبدالحسین، حقوق جنایی، ج ۲، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۵، ۱۳۹۲، ص ۳۵۷.

^۶- اردبیلی، محمد، همان، ص ۲۵۰.

بررسی اینگونه سیاست‌ها در ایران و جهان و نقاط ضعف و قدرت آن‌ها می‌تواند به بهبود وضعیت آسیب‌های اجتماعی در ایران کمک کند.^۷ با این رویکرد نظام عدالت کیفری با اتخاذ کیفرشناسی جدید موضع خود را در برابر جرم و مجرم تغییر داد. عواملی از جمله مقاوم بودن مجرمین در برابر برنامه‌های اصلاح و درمان، همچنین وجود مخرج هنگفت برای این منظور، طراحی الگویی جدید را در کیفرشناسی توسط نظام عدالت کیفری موجب شد.

سابقه آزادی مشروط در کشور ما به «قانون راجع به وادر نمودن محبوبین غیرسیاسی به کار» مصوب ۱۳۱۴/۱۲/۱۲ و «قانون تعليق مجازات زندانيان» مصوب ۱۳۳۱/۱۰/۱۴ برمی‌گردد. پس از آن «قانون راجع به آزادی مشروط زندانيان» مصوب ۱۳۳۷/۱۲/۲۳ تصویب مجلس گذشت که این قانون اساس کار قانونگذاران بعدی در مبحث آزادی مشروط قرار گرفت. سپس «قانون راجع به مجازات اسلامی» مصوب ۱۳۶۱/۷/۲۱ در ماده ۳۹ به همراه پنج تبصره به این بحث اشاره کرد. در سال ۱۳۷۰ قانونگذار با اصلاح قوانین سابق در ذیل مواد ۳۸ تا ۴۰ به آزادی مشروط زندانيان پرداخت. سرانجام با تصویب قانون مجازات اسلامی جدید مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ قانونگذار آخرین اراده خویش را در خصوص آزادی مشروط در ذیل مواد ۵۸ تا ۶۳ بیان کرد.

۱- پيشگيري و انواع آن

پيشگيري از وقوع جرم و اصلاح مجرمین به دو قسم قابل تقسيم است. يكى پيشگيري عام و ديگرى پيشگيري خاص است.

(الف) مفهوم عام پيشگيري از وقوع جرم

پيشگيري در اين معنا، عبارت است از كلية اقدامات و تدبيرى است که برای مبارزه با بzechکاري صورت مي‌گيرد اعم از واکنش‌های جامعه عليه جرم از قبيل مجازات یا اقدامات تأمينی و تربیتی و جبران ضرر و زیان مجنی عليه، فردى کردن مجازات‌ها و اعطای آزادی مشروط و استفاده از مجازات‌های جايگزين حبس، باز پروری و هر اقدامی که برای اصلاح مجرم و جلوگيري از تكرار جرم در آينده صورت مي‌گيرد. همچنین ساير نمودهای واکنش اجتماعی که در جهت تقليل يا از بين بردن علل بzechکاري و قبل از وقوع جرم به منظور خشى کردن عوامل جرم زاي محيط خانوادگي، اجتماعي بzechکار که در تكوين جرم مؤثرند بعمل مي‌آيد و نيز فعالities‌هایي که برای جلوگيري از فعليت یافتن اندیشه‌های مجرمانه بzechکاران در جامعه صورت مي‌گيرد. بنابراین مفهوم پيشگيري در معنای عام طيف وسیعی از انواع پيشگيري از وقوع جرم و اصلاح مجرمین را اعم از پيشگيري کيفری و پيشگيري غير کيفری را در برمی‌گيرد.

(ب) مفهوم خاص پيشگيري از وقوع جرم

پيشگيري در اين معنا، عبارت است از تعیین و استفاده از مجموع وسائل و تدبيرى است که به هدف مهار کردن بهتر بzechکاري، از طريق از بين بردن يا خنثى کردن عوامل جرم‌زاي محيط زندگى بzechکار بدون توسل به اعمال مجازات یا اقدامات تأمينی و تربیتی و قبل از وقوع جرائم در يك جامعه معيني يا يك شهر يا منطقه‌اي از يك شهر به مرحله اجراء گذارده مي‌شود.

این شيوه پيشگيري از جهات زير حائز اهميت است: نخست اينكه؛ اقدامات پيش‌گيرانه بايستى از وقوع جرم و نسبت به جامعه آمارى معيني و به هدف جلوگيري از ارتکاب جرم باشد. دوم؛ اين اقدامات منحصرًا بايستى شامل تدبير وسائلی باشد که فاقد خصيصه‌های رنج آور و ارعياب باشد. سوم؛ اقدامات پيش‌گيرانه لزوماً بايستى ناظر به تدبير حمايتى، از قبيل حمايات‌های انساني و اخلاقي نسبت به بzechکار در محيط خانواده، مدرسه و محل کار باشد.

این رویکرد جديد با اتکاء بر آماج جرم يا بزه دиде به تبيين پيشگيري از جرم بوجود آمده که در فارسي تحت عنوان پيشگيري وضعی از جرم معروف شده و استفاده از معادله‌اي نظير «پيشگيري موضعی»، «پيشگيري موقعیتی» يا «پيشگيري وضعیتی» به جاي آن نيز صحیح می‌باشد.^۸

۲- مبانی نظام نيمه آزادی و آزادی مشروط از رویکرد جرم‌شناسي

جرائم‌شناسي علمی است که به بررسی و مطالعه پدیده مجرمانه و راههای ارتکاب جرم در جهت پيشگيري و هم چنین بررسی بzechکار و راههای جبران خسارت مي‌پردازد. جنبه پيشگيري از جرم نقطه اصلی مشترك ميان معافیت از کيفر و جرم‌شناسي به نظر مى‌رسد. در ادامه به نظریه‌های متفاوت جرم‌شناسي و ارتباط آن‌ها با معافیت از کيفر مى‌پردازيم.

۲-۱: نظریه تعامل گرایی(برچسب زنی)^۹

^۷- غفوری عروی، سیدحسن، انگیزه‌شناسی جنایی، جلد اول، تهران، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۹، ص ۳۱۲.

^۸- صفاری، علی، مبانی نظری پيشگيري از وقوع جرم، مجله تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۴-۳۳، بهار ۱۳۸۰، صص ۲۶۸ و ۲۶۹.

به اعتقاد تعامل گرایان، در نتیجه ابراز واکنشی گزینشی در قبال جرائم سبک و اتفاقی اولیه، بعضی و نه کلیه مرتكبین جرم، با عدم اغما و الصاق برچسب مواجه گشته و برخوردی تحقیرآمیز و طردکننده را در جامعه تجربه می کنند. استمرار برچسب مجرم، باعث پذیرش تدریجی آن و ایجاد خودانگارهای مجرمانه در شخص شده و سرانجام، او را به عضویت در خرده فرهنگی مجرمانه و ارتکاب جرائم گسترشده تر و بیشتر، در قالب حرفه‌ای مجرمانه، سوق خواهد داد. به علاوه، به دلیل تغییر نگرش نسبت به عدالت کیفری متداول به پیروی از نظریه مزبور، اندیشه تسامح افزون تر در قبال جرائم و تحديد مداخله کیفری در جرم، بیش از پیش مورد استقبال قرار گرفت.^{۱۰}

چنین به نظر می آید که معافیت از کیفر هنگامی که موجب می شوند مجرمی از مجازات رهایی یابد به یکی از اهداف مورد نظر جرم‌شناسی که همان عدم برچسب زنی به مجرمینی که تحت شرایطی ویژه مرتکب جرم شده‌اند، دست خواهد یافت و از این گذر به جرم زدایی مدنظر این نظریه خواهد رسید. معافیت از کیفر به نوعی خود انگار نامجرمانه را حفظ می کند.

هنگامی که نهاد معافیت پا به این عرصه می گذارد موجب می شود تا نرخ محکومیت کاهش یابد. مجازات حتی اگر عادلانه هم باشد، برای مجرم سخت تمام می شود و نوعی نفرت و کینه در مجرم نسبت به جامعه پدید خواهد آمد. این امر علاوه بر اینکه مایه انقطع و بریدگی مجرم از جامعه می گردد، در وقوع جرایم بعدی علیه بزهده‌یده و جامعه مؤثر خواهد بود، در حالی که معافیت مجرم از آن منظر که نوعی امتنان و رحمت نسبت به مجرم است، به تداوم حضور و ارتباط مؤثر جامعه و مجرم کمک می کند و تنفر از حکومت نیز در ذهن مجرم ایجاد خواهد شد، بلکه حاکمان و تشکیلات آن انسان‌هایی رئوف و قابل اعتماد، متجلی خواهند شد.

۲-۲: جرم‌شناسی با رویکرد اصلاح و درمان

اصلاح و درمان مجرمین به عنوان شاخه‌ای از جرم‌شناسی بالینی است که در آن بازپروری و بازگشت مجرم به زندگی عادی اجتماعی از موضوعیت برخوردار است. در پارادایم اصلاح و درمان، بازدارندگی خاص حاصل از آن، یعنی احساس باطنی و ذهنی که در شخص مجرم پدیدار می گردد، معنایه است و بازدارندگی عام ناشی از آن، یعنی احساسی که جامعه از کیفر دارد، کمتر مورد توجه می باشد.^{۱۱}

چهارچوب و بستر اصلاح و درمان به دنبال صدور قرار و حکم و صدور تصمیم در مورد چگونگی اجرای زندان مشخص می شود. بدین ترتیب جرم‌شناسی بالینی در چهار چوب اقدام کیفری قابل تصور است. اما امروزه همه برنامه‌های اصلاحی و درمانی برای پیشگیری از تکرار جرم در بستر کیفری انجام نمی شود؛ از یک سو با ورود قرارهای غیرسالب آزادی (قرارهای جایگزین قرار بازداشت) و از سوی دیگر با وجود اصل اقتضاء داشتن تعقیب کیفری و با توجه به وجود تعلیق تعقیب و سرانجام با توجه به ورود مجازات‌های غیر سالب آزادی در حقوق کیفری، برنامه اصلاح و درمان و اقدامات پیشگیرنده از تکرار جرم در محیط باز و خارج از نظام کیفری نیز قابل اعمال است و می توان قائل به این بود که معافیت از کیفر در این رویکرد مقبولیت دارد.

۳-۲: جرم‌شناسی واکنش اجتماعی

این گرایش از سال ۱۹۶۰ به بعد در جرم‌شناسی به وجود آمده و معتقد است که این واکنش اجتماعی است که سبب انحراف و بزهکاری فرد و پدیده مجرمانه می شود و پدیده مجرمانه اعم است از جرم و انحراف. نه اینکه بزهکاری ناشی از عوامل ارثی و برونوی و درونی و اجتماعی باشد لذا باید واکنش اجتماعی بالاخص در قالب نهادهای کیفری (مجازات) را دید و بررسی کرد. با این ترتیب واکنش‌ها باید جنبه پیشگیرانه داشته باشد یعنی غیر کیفری باشد مانند؛ عملکرد نهاد خانواده، مدرسه، همسایه، مسجد، روحانی و ... و این عوامل را در این پیشگیری باید مطالعه کرد.

این جرم‌شناسی نظرش را از مجرم و واکنش اجتماعی برداشته و معطوف به قربانی کرده است. براساس این نظر بايستی برای تبیین جرم و بزهکاری رفتار مجنی علیه را قبل و در زمان ارتکاب بزه بررسی کرده و به وضعیت قربانی در حال و آینده نظر داشته و حتی زمینه گفتوگو میان مجرم و قربانی را قبل از رسیدگی در دادگاه فراهم نمود تا شاید با یکدیگر مصالحة نمایند. لازم است که قربانی به نحو فعال در محاکمه شرکت داشته باشد و در نهایت اینکه باید به هر کیفیت از قربانی دستگیری شده و خسارات وارد به وی جبران گردد.^{۱۲}

^{۱۰}- رستمی تبریزی، لمیاء و محتشمی، نداء، نظریه تعامل گرایی و تحلیل انتقادی آن، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره پنجم، شماره دوم، پاییز ۱۳۹۲، صص ۶۲ و ۶۳.

^{۱۱}- کونانی، سلمان و سلطانی بیگدلی، رضا، اصلاح و درمان مجرمین در حقوق کیفری ایران، فصلنامه تعالی حقوق، شماره ۸ و ۹، ۱۳۹۰، ص ۱۱.

^{۱۲}- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، مباحثی در علوم جنایی، دانشگاه شهید بهشتی، تظمیم شده توسط مجید صادق نژاد نایینی با همکاری حامد صفائی آتشگاه، مهر و بهمن ۱۳۹۱، ص ۱۲.

جرائم‌شناسان واکنش اجتماعی معتقد به حذف جرم شناسی بالینی به لحاظ نسبیت و سوء استفاده‌ها هستند و برای حل این مشکلات خواستار طرح نو و بازسازی ساختار دادگاه‌ها می‌باشند. درنتیجه ایرادات جرم شناسی‌های واکنش اجتماعی سه رویکرد کیفرزدایی، جرم زدایی و قضازدایی در جرم‌شناسی و حقوق جزایی مطرح شد.^{۱۳}

۳- تغییر در کارکرد تکنیک‌های کیفری نظارت

ملاحظات امنیت‌گرا و مدیریت محور کیفرشناسی نوین برای تکنیک‌های سابق نظام عدالت کیفری، نقش‌های جدیدی تعریف نموده است. نقش‌هایی نظارتی و مدیریتی که بتواند گروه‌های خطر را کنترل نماید.^{۱۴} از جمله مؤلفه‌هایی که در کیفرشناسی نوین مورد توجه قرار گرفته، می‌توان موارد ذیل را مورد اشاره قرار داد:

۱- حبس

در کیفرشناسی نوین زندان به عنوان یکی از نهادهایی که جنبه نظارتی و مدیریتی را منعکس می‌کند، محلی برای نگه داشتن مجرمان پر خطر است. اختصاص چنین نقشی برای زندان بر سیاست ناتوان سازی گزینشی^{۱۵} مبتنی است که در آن طول مدت مجازات نه بر اساس ماهیت جرم، بلکه بر اساس نیم رخ خطر تعیین می‌شود.^{۱۶} به موجب این سیاست مجرمان پر خطر موجوداتی اصلاح ناپذیر و رام نشدنی‌اند که با قطع و یقین در صورت آزادی به ارتکاب جرم روی می‌آورند. به همین دلیل باید با اعمال محدودیت فیزیکی که بهترین آن زندان است،^{۱۷} از سرگیری دوباره فعالیت مجرمانه آنان را برای مدت طولانی به تأخیر انداخت.

۲- بازداشت پیشگیرانه

این نوع بازداشت مانند سیاست ناتوان سازی گزینشی، با محبوس و جداکردن متهمان خطرناک از سایر افراد جامعه، آنان را تا زمان محاکمه ناتوان از ارتکاب جرم می‌سازد و به همین دلیل است که بازداشت پیش گیرانه نام گرفته است. ترس از خطر، پیش‌بینی خطرناکی فرد برای بازداشت پیش گیرانه وی را توجیه می‌کند و دیواری می‌سازد که در پشت آن متهمان پر خطر اصولاً تا زمان صدور حکم در زندان قرار می‌گیرند. در واقع بازداشت پیش گیرانه نوعی اقدام انتظامی و نه تنبیه‌ی است.^{۱۸}

۳- نیم رخ سازی^{۱۹}

به تصویر کشیدن ویژگی‌های بارز گروه‌های خطرناک ذیل یک عنوان واحد، برای توجیه توقيف، بازجویی و تحقیق از افرادی که ظاهراً دارای این ویژگی‌ها می‌باشند، یکی از افادماتی است که کیفرشناسی نوین به جهت تأمین دغدغه‌های اصلی خود، آن را ایجاد کرده و ترویج داده است. این نیم رخ‌ها از تغییری شگرف حکایت می‌کند که در آن کیفرشناسی نوین، با نگاهی همه جانبه به پدیده‌های عادی، همه چیز را تحت نظارت مدیریت خود قرار می‌دهد.^{۲۰}

^{۱۳}- نجفی ابرندآبادی، علی‌حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی (بازپروری بزهکاران)، دانشگاه تربیت مدرس، تهیه و تنظیم سلمان عمرانی، نیمسال نخست سال تحصیلی ۱۳۷۶، ص ۵۳.

^{۱۴}- حسینی، سید محمد و همکاران، نگاهی به تحولات مفهومی و کارکردی در کیفرشناسی نوین، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۹، پاییز ۱۳۹۱، ص ۱۶۲.

^{۱۵}- Selective Incapacitation

^{۱۶}- پاک نهاد، امیر، سیاست جنایی ریسک مدار، نشر میزان، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۸، صص ۸۸ و ۸۹.

^{۱۷}- Greenberg, Greenberg, David F., "The Incapacitation Effect of Imprisonment: Some Estimates", Law and Society Review, 1975, p. 542.

^{۱۸}- Sapir, Sapir, Yoav, Against Prevention? A Response to Harcourt's Against Prediction on Actuarial and Clinical Predictions and the Faults of Incapacitation, Law and Social Inquiry, Vol. 33, 2008, p. 263.

Profiling^{۱۹}-

^{۲۰}- Rose, Rose, William, "Crimes of Color: Risk, Profiling, and the Contemporary Racialization of Social Control", New Research in American Political Development, International Journal of Politics, Culture and Society, Vol. 16, No. 2, 2002, p. 183.

۴-۳: مجازات‌های بینابین

مجازات بینابین با هدف افزایش نظارت و کنترل بر مجرمان با به کار بدن ابزارهای نظارتی مانند نظارت الکترونیکی، آزمایش‌های دوره‌ای مواد مخدر و شروط نظارتی مانند ملاقات‌های مکرر با مقامات اعطاکننده این مجازات‌ها و تأییدیه‌های استخدامی مورد توجه قرار می‌گیرد.

از جمله اقسام این نوع مجازات؛ تعلیق و آزادی مشروط مشدد^{۲۱}، حبس‌های شوک آور^{۲۲}، حبس خانگی، مراکز گزارش روزانه، مجازات‌های مالی و خدمات عام‌المنفعه را می‌توان نام برد که تعلیق و آزادی مشروط و نیز حبس‌های شوک آور مدیریت نظارتی مدنظر در کیفرشناسی نوین را بیشتر لحاظ می‌کنند.^{۲۳} معافیت از کیفر نیز می‌تواند در این دسته از تکنیک‌های کیفری نظارت قرار گیرد و با کنترل رفتار مجرمان در بستر جامعه به اصلاح آنان بپردازد.

۴- نظام نیمه آزادی و آزادی مشروط در ارتباط با پیشگیری وضعی

۴-۱: جایگاه پیشگیری وضعی

پیشگیری وضعی از جرم در بین انواع پیشگیری‌ها از جهت شکل یا شیوه دخالت و جلوگیری از وقوع جرم در نوع پیشگیری «غیر کیفری»^{۲۴} قرار می‌گیرد. از جهت مرحله دخالت یا زمان اقدام برای پیشگیری، در نوع پیشگیری «مستقیم» یا «کنشی»، « فعلی»، «عملی» یا «ابتکاری»^{۲۵} و از جهت محل یا زمینه یا موضوع دخالت، در نوع پیشگیری «بزه‌دیده مدار» یا «مبنی بر بزه‌دیده»^{۲۶} قرار می‌گیرد. اصطلاح «پیشگیری وضعی» را اولین بار در دهه هفتاد گروهی از دانشمندان در واحد تحقیقات وزارت کشور انگلستان، در ارزیابی آمارهای جرم در مورد پیشگیری، مطرح نمودند، که صرفاً بر کاهش فرصت‌ها و موقعیت‌های ارتکاب جرم تکیه دارد.^{۲۷} برخی شیوه‌های پیشگیری از جرم را به چهار دسته اصلی و هر دسته را به چهار گروه تقسیم کرده‌اند.^{۲۸} این چهار دسته و گروه‌های مربوطه از این قرارند:

(الف) دسته اول: افزایش تلاش مورد نظر که برای دستیابی به هدف لازم است شامل؛ سخت کردن آماج جرم، کنترل ورودی‌ها به اماکن مختلف یا دسترسی به اهداف مربوطه، تغییر جهت اعمال مجرمانه مرتکبین، کنترل کردن و ایجاد محدودیت برای استفاده از ابزارهای تسهیل کننده ارتکاب جرم.

(ب) دسته دوم: افزایش خطرات مورد نظر برای ارتکاب جرم، مانند دستگیری یا شناخته شدن مرتکب، شامل؛ تحت نظر قرار دادن ورودی - خروجی در اماکن عمومی، نظارت رسمی، نظارت به وسیله کارمندان و نظارت طبیعی.

(ج) دسته سوم: کاهش دستاوردهای مورد انتظار از جرم یا همان سود حاصله، شامل؛ جابجایی و برداشتن آماج جرم، شناساندن یا نشانه گذاری اموال، حذف یا کاهش جاذبیت وسایل تحریک آمیز، تضییق یا جلوگیری از منافع.

(د) دسته چهارم: حذف معاذیر یا از بین بدن عواملی که باعث تحریک یا تشویق فرد به ارتکاب جرم می‌شود و در برخی موارد می‌تواند به عنوان عذری مطرح گردد، شامل؛ برقراری مقررات، تحریک وجودان و آگاهی، کنترل (پایش) رها کننده‌ها یا رها کننده‌های کنترل شده و تسهیل رعایت قوانین.

^{۲۱}- Intensive Parole and Probation

^{۲۲}- Shock Incarceration

^{۲۳}- حسینی، سید محمد و همکاران، ص ۱۷۰.

^{۲۴}- در مقابل پیشگیری «کیفری» یا «اصلاحی» یا «غیرمستقیم» یا «عکس‌العملی» قرار می‌گیرد که ارعاب و تنبیه مجرم هدف اصلی آن می‌باشد ، استاد دکتر صفاری در مقاله مبانی نظری پیشگیری از وقوع جرم، مجله تحقیقات حقوقی شماره ۳۴-۳۳ دانشگاه شهید بهشتی ، ص ۲۸۵ معتقد هستند که پیشگیری «کیفری» یا «اصلاحی» را می‌توان پیشگیری «طريقی» نیز نامید.

^{۲۵}- در مقابل پیشگیری «غیرمستقیم» یا «واکنشی»، «انفعالی» یا «عکس‌العملی» قرار دارد که در این نوع از پیشگیری ، پیشگیری بعد از ارتکاب جرم صورت می‌گیرد .

^{۲۶}- در مقابل پیشگیری «مبنی بر مرتکب» یا «مرتکب مدار» قرار می‌گیرد ، که در این نوع از پیشگیری، زمینه و محل دخالت، مرتکب و شرایط و عوامل محیط بر او می‌باشد.

^{۲۷}- فرجی، حمید، پیشگیری از جرم در قلمرو سیاست جنایی، قابل رویت در سایت حقوق جزا و جرم شناسی ایران.

^{۲۸}- صفاری، علی، همان، صص ۲۹۲-۲۹۶.

با توجه به مطالب بیان شده می‌توان اذعان نمود؛ پیشگیری وضعی، ویژگی‌های خاص خود را دارد از جمله؛ در پیشگیری وضعی تمرکز بر جرایم خاص است، پیشگیری وضعی، در مورد جرایم غیر عمدى مصدق ندارد، پیشگیری وضعی بر محیط، انتخاب معقول، سبک زندگی و فعالیت روزمره متمرکز است، در جرایم که به شغل افراد مربوط می‌شود مانند گران‌فروشی یا جرایم مربوط به قضاط، وکلای دادگستری، پزشکان، آموزگاران، رانندگان و امثال آن، می‌توان با محروم نمودن این مجرمین از شغل خود، زمینه ارتکاب جرایم آتی آن‌ها را از بین برد.

می‌توان گفت که هدف از پیشگیری وضعی، ایجاد وضعیتی است که در آن مجرم به رغم تصمیم به ارتکاب عمل مجرمانه، از حقق نمودن قصد خود ناتوان گردد. این نوع پیشگیری با سه امر مرتبط است: بزه‌کار، بزه دیده و اوضاع و احوال و محیط ارتکاب جرم. بزه‌کار به عنوان محور اصلی جریان وقوع عمل مجرمانه در طول تاریخ هدف مبارزه کیفری علیه پدیده مجرمانه بوده است. در دوره انسانی و دادگستری عمومی همیشه بزه‌کار به عنوان محور شرارت و بزه‌کاری مورد توجه واقع شده است.^{۲۹}

۲-۴: آزادی مشروط و شرایط آن

اولین شرط استفاده از آزادی مشروط، محکومیت به مجازات حبس است. شرط‌های اعطای آزادی مشروط در ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی جدید از این قرار است:

الف) گذراندن بخشی از مجازات زندان: اعطای آزادی مشروط در قانون جدید منوط به این شرط است که محکومان به حبس بیش از ۱۰ سال نصف و دیگر محکومان یک‌سوم مدت مجازات حبس را گذرانده باشند.^{۳۰}

ب) حسن اخلاق و رفتار: قانونگذار از میان محکومان به حبس کسانی را شایسته آزادی مشروط شناخته است که در مدت اجرای مجازات به طور مستمر از خود حسن اخلاق و رفتار نشان داده باشند.^{۳۱}

ج) اطمینان از عدم ارتکاب جرم: دادگاه باید از اوضاع و احوال دریابد زندانی پس از آزادی دیگر مرتكب جرم نخواهد شد.^{۳۲}

د) جبران ضرر متضرر از جرم: ضرر و زیان مدعی خصوصی از مصادیق الزام‌های مالی است که بزهکار مکلف است ترتیبی برای پرداخت آن بدهد، اما جزای نقدی قابل مصالحة نیست، اما اگر محکوم علیه معسر شناخته شود امکان استفاده از آزادی مشروط برای او وجود دارد.

۵) استفاده نکردن از آزادی مشروط: نداشتن سابقه محکومیت کیفری به مجازات حبس برای استفاده از آزادی مشروط، شرط نیست و کافی است که محکوم علیه تا به حال از آزادی مشروط استفاده نکرده باشد هرچند که چندین بار به مجازات حبس محکوم شده باشد.^{۳۳}

و) تأیید دارا بودن شرایط آزادی مشروط توسط قاضی اجرای احکام: قاضی اجرای احکام باید مواعد مقرر و وضعیت زندانی را درباره تحقق شرایط مورد اشاره در ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی بررسی و در صورت احراز و تایید آن، پیشنهاد آزادی مشروط را به دادگاه تقدیم کند.

دادگاه مختار است که تقاضای آزادی مشروط را قبول یا رد کند و به این حکم دادگاه هیچ اعتراضی وارد نیست، زیرا آزادی مشروط حقی نیست که دادگاه مکلف به اعطای آن باشد، اما راد آن مانع از تقاضای مجدد نیست.^{۳۴}

همانگونه که مشاهده می‌شود شروط اعمال این نهاد کمک بسیاری در ایجاد شرایط پیشگیرانه از وقوع جرایم را دارد و به شکل مستقیم و غیر مستقیم به جلوگیری از جرم کمک می‌نماید. در ارتباط با تأثیر این نهاد در پیشگیری از جرم می‌توان گفت، آزادی مشروط فرست و مجالی است که پیش از پایان دوره محکومیت به محکومان دریند داده می‌شود تا چنانچه در طول مدتی که دادگاه تعیین می‌کند

^{۲۹}- کی‌نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷، ص ۱۶.

^{۳۰}- هرچند در این باره اداره حقوقی قوه قضائیه در نظریات متعددی بیان کرده است که در حبس ابد آزادی مشروط متصور نیست و در ظاهر نویسنده‌گان قانون نیز بر این نظر بوده‌اند.

^{۳۱}- بند (الف) ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

^{۳۲}- بند (ب) ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

^{۳۳}- بند (ت) ماده ۵۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

^{۳۴}- بر اساس ماده ۱۲ «دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها» مصوب ۱۳۹۲/۲/۲۹؛ بررسی درخواست آزادی مشروط در دادسرا و دادگاه با قید فوریت و خارج از نوبت به عمل خواهد آمد.

از خود، رفتاری پسندیده نشان دهنده و دستورهای دادگاه را به موقع اجرا گذارند از آزادی مطلق برخوردار شوند. قانون گذاران بنا به دلایل متعددی آزادی مشروط زندانیان را پذیرفته‌اند. سیاستگذاران کیفری آزادی مشروط را یکی از ابزارهای مقابله با تکرار جرم شناخته و امیدوارند که تهدید اجرای مجازات در مدت آزادی مشروط تغییر مطلوبی در رفتار محکومان پدید آورد.

جدای از آنکه آزادی مشروط باعث کاهش جمعیت زندانیان و نیز کاهش هزینه‌های دولت می‌گردد تأثیر بسیار مثبتی بر عملکرد فرد زندانی می‌گذارد و او ضمن تلاش برای تغییر در اخلاق و رفتار خویش، برای ورود به اجتماع آماده می‌گردد. دیگر آنکه آزادی مشروط زندانیان را برای بازگشت به مقام و طبقه اجتماعی قبلی خود مهیا می‌سازد. از دیدگاه مکتب تحقیقی، اعمال نظام نامعین مجازات‌های کیفری برای دفاع جامعه از حالت خطرناک ایجاد شده، با اصلاح و بازپروری محکومینی که قابل اصلاحند، پایان می‌پذیرند، مکتب دفاع اجتماعی هم تلاش دارد با استفاده از شیوه‌های گوناگون، با اصلاح تدریجی محکومین، آن‌ها را به جامعه بازگرداند. نهاد آزادی مشروط دستیابی به این مهم را تسريع می‌نماید.

۴-۳: نظام نیمه آزادی و پیشگیری از جرم

از دیگر نهادهایی که به این اهداف نظر داشته است نظام نظام نیمه آزادی شیوه‌ای است که براساس آن محکوم می‌تواند در زمان اجرای حکم حبس، فعالیت‌های حرفه‌ای، آموزشی، حرفة آموزی، درمانی و نظایر این‌ها را در خارج از زندان انجام دهد.

در نظامهای کیفری جدید در سال‌های اخیر و در قرن ۲۱ میلادی اکثر حقوقدانان و جرم‌شناسان مخالف حبس بوده و به علت مشکلاتی که برای این مجازات وجود دارد اکثر کشورها از اعمال مجازات حبس خودداری و به مجازات‌های جایگزین روی آورده‌اند. اعمال مجازات حبس به عقیده برخی نه تنها خود شخص زندانی را مجازات می‌نماید بلکه به طور غیر مستقیم بر خانواده او نیز فشار آورده و جامعه را نیز با مشکلات دیده‌ای رو به رو می‌نماید زیرا شخصی که زندانی می‌شود عموماً سرپرست خانواده بوده که با زندانی شدن او عملاً خانواده او نیز از لحاظ اقتصادی به علت فقدان شخصی که بتواند با کار و فعالیت خود هزینه‌های خانواده را تامین نماید، با مشکلاتی مواجه می‌شود. لذا لایحه قانون مجازات اسلامی که اخیراً به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید در مواد ۵۵ و ۵۶ به بررسی نظام نیمه آزادی پرداخته است که در قوانین جزایی ما می‌سابقه می‌باشد.

ماده ۵۵ قانون مجازات اسلامی جدید مقرر می‌دارد؛ «نظام نیمه آزادی شیوه‌ای است که براساس آن محکوم می‌تواند در زمان اجرای حکم حبس، فعالیت‌های حرفه‌ای، آموزشی، حرفة آموزی، درمانی و نظایر این‌ها را در خارج از زندان انجام دهد.» اجرای این فعالیت‌ها زیر نظر مراکز نیمه آزادی است که در سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی تأسیس می‌شود.

از ماده فوق استنباط می‌گردد که شخصی که به حبس محکوم گردیده در زمان اجرای حبس می‌تواند به فعالیت آموزشی مانند تحصیل پرداخته یا در خارج از زندان به یادگیری شغلی پرداخته یا مثلاً در صورت اعتیاد به درمان خود در خارج از زندان بپردازد. قانونگذار اجرای نظام نیمه آزادی را که یک نهاد حقوقی تازه تأسیس در کشور ما می‌باشد منوط به تأسیس مراکز نیمه آزادی دانسته که زیر نظر سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی به فعالیت می‌پردازد. قانونگذار در ماده ۵۶ قانون مجازات اسلامی اخیر تصویب به تشریح شرایط و چگونگی اعطای نظام نیمه آزادی پرداخته است.^{۳۵}

نیمه آزادی از نهادهای جدیدی است که در قانون جدید مجازات اسلامی آن را به رسمیت شناخته است. در نظام نیمه آزادی، افرادی که محکوم به حبس‌های سبک هستند می‌توانند در ضمن حبس، فعالیت‌های دیگری را نیز در بیرون از زندان انجام دهند، یعنی نهادی در زندان تأسیس می‌شود که به عنوان نظام مرکزی نیمه آزادی است و افرادی که مربوط به این نظام می‌شوند، زیر نظر این مرکز فعالیت می‌کنند. اعمال این نظام بیشتر مربوط می‌شود به حبس‌های تعزیری تا ۵ سال یعنی درجه تعزیری ۵، ۶ و ۷ در قانون مجازات جدید که دادگاه حکم دهنده به تعزیر می‌تواند با تضمین، تعهد و یا برای فعالیت‌هایی مانند ترک اعتیاد درمان یا به دلیل بیماری، محکوم را با رضایت خودش تحت حمایت قانون نیمه آزادی در بیاورد.

^{۳۵}- در حبس‌های تعزیری درجه پنج تا هفت دادگاه صادر کننده حکم قطعی می‌تواند مشروط به گذشت شاکی و سپردن تأمین مناسب و تعهد به انجام یک فعالیت شغلی، حرفة‌ای، آموزشی، حرفة آموزی، مشارکت در تداوم زندگی خانوادگی یا درمان اعتیاد یا بیماری که در فرآیند اصلاح یا جبران خسارت وارد بزه دیده موثر است محکوم را با رضایت خود او تحت نظام نیمه آزادی قرار دهد. همچنین محکوم می‌تواند در طول دوره تحمل مجازات و در صورت دارا بودن شرایط قانونی صدور حکم نیمه آزادی را تقاضا نماید و دادگاه موظف به رسیدگی است.

نهادهای جدید کیفری با چنین وضعیتی در واقع به موجب اصل فردی کردن مجازات‌ها در نظام‌های کیفری نوین مورد استفاده قرار گرفته‌اند. در اصل مجازات‌ها باید به گونه‌ای باشند که فرد اصلاح شود و اگر این هدف برآورده شود، بهترین خدمت به جامعه صورت گرفته است، با اجرای صحیح قانون جدید مجازات اسلامی، با توجه به نهادهای نوینی از جمله نظام آزادی مشروط که در آن به رسیت شناخته شده است در واقع مضرات حبس با کاهشی جدی مواجه خواهد شد. استفاده از نظام‌های نوین کیفری در دنیا کمال اهمیت را پیدا کرده و نظام نیمه‌آزادی نیز یکی از کارآمدترین آن‌ها محسوب می‌شود.

۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در جمع‌بندی مطالب بیان شده می‌توان نتایج زیر را مطرح نمود:

از جمله ابهامات نظام نیمه‌آزادی و آزادی مشروط تعارض ظاهری آن با اصل قانونی بودن جرایم است. ما در قانون جزا اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها را داریم که در دو اصل از اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران هم به آن تصریح شده است؛ یعنی اصول ۳۶ و ۱۶۹. در مورد حکم محکومیت دادگاه اجازه دارد بر اساس تأسیسات و اتفاقات منبعث از حقوق جزای عمومی، مثل تخفیف مجازات یا تعلیق اجرای کیفر، متهم را به تحمل مجازات مناسب محکوم کند یا تخفیف دهد (مجازاتی پایین‌تر از حداقل در نظر گرفته شده در قانون تعیین کند) یا اجرای کیفر را برای مدتی متعلق اعلام کند.

شكل سومی که اکنون پیش‌بینی شده این است که دادگاه مجرمیت را تشخیص می‌دهد و به تبع نمی‌تواند حکم به برائت دهد؛ اما حکم به مجرمیت هم نمی‌دهد یعنی کیفری تعیین نمی‌کند که بخواهد تخفیف دهد یا اجرای آن را معلق کند، بلکه با وجود احراز رفتار مجرمانه شخص، بنا بر اجازه‌ای که در ماده ۳۹ داده شده است و بیان داشته در این دو نوع کیفر اگر تصور شود که با مجازات نشدن، این فرد اصلاح می‌شود، دادگاه اجازه دارد که حکم به معافیت از کیفر دهد.

ابهام دیگری این نهاد، تعارض با برخی قواعد فقهی است. ما در نظام حقوقی و فقهی اسلامی معتقد‌یم که قاضی اسلامی مأذون است؛ یعنی اختیارت خود را بنا بر اذنی که از معصومان(ع) به او رسیده، به دست آورده است. بر اساس منابع اسلامی و ادله اثبات دعوا در حقوق جزای اسلامی، اگر قاضی مجرمیت کسی را احراز کند به هیچ‌وجه نمی‌تواند او را معاف کند. در حالی که معافیت از کیفر که در قانون جدید پیش‌بینی شده عملاً مخالف این قاعده است. که قابل بررسی و تجزیه و تحلیل است.

می‌توان هدف اصلی و اساسی از ایجاد تأسیس نظام نیمه‌آزادی و آزادی مشروط را اصلاح بزه‌کار و تشویق او به داشتن رفتار مناسب و قانونمند دانست، به همین دلیل با وجود اینکه احراز مجرمیت می‌شود، دادگاه بزه‌کار را از کیفر معاف می‌کند البته به شرط آن که در مدت معین مرتكب جرم جدیدی نشود. بازگرداندن مجرم و اجتماعی کردن وی از مهم ترین مسائلی است که هر جامعه‌ای به آن اهتمام می‌ورزد. اصلاح مجرم و بازگرداندن آن به جامعه، از مباحثت مهم همه نظام‌های حقوقی است؛ چراکه شخصیت افراد و دفاع از حیثیت هر شهروند، از وظایف نظام حقوقی و دست‌اندرکاران هر کشور است.

اتخاذ تدابیری برای اصلاح بزه‌کار از مهم‌ترین وظیفه مسئولان است. قانون‌گذاران باید در صدد تصویب قوانینی باشند که به اصلاح جامعه کمک فراوانی می‌کند.

نظام نیمه‌آزادی و آزادی مشروط در کنار اهدافی که در صدر آن اصلاح مجرمین قرار دارد، هدف دیگری نیز دارد که زندان‌زدایی جزو آن‌هاست؛ هدف اولیه زندان‌زدایی دست‌کم در یک دهه گذشته، انگیزه‌های اقتصادی بوده است و این انگیزه به خودی خود محکوم نیست زیرا در حالتی که روند رشد ورودی زندان‌ها جز ضرر مادی و معنوی ندارد، در کوتاه‌مدت دست زدن به چنین تدابیری که دست کم این هزینه‌ها را کاهش بدهد طبیعی و قابل درک خواهد بود.

اجرای مواد مربوط به نظام نیمه‌آزادی و آزادی مشروط مستلزم فراهم نمودن زیرساخت‌ها و مقدماتی است. با توجه به اینکه در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در راستای حبس زدایی تأسیسات حقوقی مفیدی از قبیل تعویق صدور حکم، تخفیف و معافیت مجازات، نظام نیمه‌آزادی و مجازات‌های جایگزین حبس بویژه مجازات‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی اطفال و نوجوانان پیش‌بینی شده است برای هرچه بهتر اجرایی شدن این قانون اقداماتی از جمله اینکه؛ قضات محکم با بررسی ضوابط مندرج در قانون جدید و با هدف کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها و مصون ماندن مجرمین و خانواده آنان از آثار منفی زندان، از صدور حکم حبس در مورد افراد واجد شرایط اجتناب نمایند. محکم تجدیدنظر در مقام تجدیدنظر نسبت به احکام، اقدام مقتضی نسبت به اعمال تأسیسات حقوقی مذکور بعمل آورند. شرایطی فراهم گردد تا افرادی که به موجب نهاد معافیت از کیفر از مجازات مصون می‌مانند مورد نظارت غیر مستقیم قرار گیرند و نتیجه مشیت و منفی این نهاد در طولانی مدت با در نظر گرفتن هدف اصلی یعنی اصلاح و درمان مجرم، مورد ارزیابی قرار گیرد.

منابع و مراجع

الف) منابع فارسی

۱. اردبیلی، محمد، حقوق جزای عمومی، جلد ۲، تهران، نشر میزان، چاپ پنجم، ۱۳۸۵.
۲. بولک، برنارد، کیفر شناسی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ اول، نشر مجد، ۱۳۷۲.
۳. پاک نهاد، امیر، سیاست جنایی ریسک مدار، نشر میزان، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۸.
۴. حبیبزاده، محمد جعفر، آسیب شناسی نظام عدالت کیفری ایران، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، تابستان ۱۳۸۳.
۵. حسینی، سید محمد و همکاران، نگاهی به تحولات مفهومی و کارکردی در کیفرشناسی نوین، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۹، پاییز ۱۳۹۱.
۶. رستمی تبریزی، لمیاء و محتشمی، نداء، نظریه تعامل گرایی و تحلیل انتقادی آن، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره پنجم، شماره دوم، پاییز ۱۳۹۲.
۷. شامبیاتی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، جلد سوم، مجمع علمی و فرهنگی مجد، چاپ اول، ۱۳۹۲.
۸. صانعی، پرویز، حقوق جزای عمومی، ج ۲، نشر گنج دانش، ۱۳۷۵.
۹. صفاری، علی، مبانی نظری پیشگیری از وقوع جرم، مجله تحقیقات حقوقی، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۳-۳۴، بهار ۱۳۸۰.
۱۰. علی‌آبادی، عبدالحسین، حقوق جنایی، ج ۲، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ۵، ۱۳۹۲.
۱۱. غفوری عروی، سیدحسن، انگیزه‌شناسی جنایی، جلد اول، تهران، دانشگاه ملی ایران، ۱۳۵۹، ص ۳۱۲.
۱۲. کونانی، سلمان و سلطانی‌بیگدلی، رضا، اصلاح و درمان مجرمین در حقوق کیفری ایران، فصلنامه تعالیٰ حقوق، شماره ۸ و ۹، ۱۳۹۰.
۱۳. کی‌نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.
۱۴. مدنی، سید جلال الدین، آیین دادرسی کیفری، جلد ۱ و ۲، تهران، انتشارات پایدار، چاپ دوم، ۱۳۸۰.
۱۵. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی (بازارپوری بزهکاران)، دانشگاه تربیت مدرس، تهیه و تنظیم سلمان عمرانی، نیمسال نخست سال تحصیلی ۱۳۷۶.
۱۶. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، مباحثی در علوم جنایی، دانشگاه شهید بهشتی، تنظیم شده توسط مجید صادق نژاد نایینی با همکاری حامد صفائی آتشگاه، مهر و بهمن ۱۳۹۱.

ب) قوانین و مقررات

- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.
- قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲.
- دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها مصوب ۱۳۹۲/۲/۲۹.

ج) منابع لاتین

- 1- Greenberg, Greenberg, David F., "The Incapacitation Effect of Imprisonment: Some Estimates", *Law and Society Review*, 1975.
- 2- Rose, Rose, William, "Crimes of Color: Risk, Profiling, and the Contemporary Racialization of Social Control", *New Research in American Political Development, International Journal of Politics, Culture and Society*, Vol. 16, No. 2, 2002.
- 3- Sapir, Sapir, Yoav, Against Prevention? A Response to Harcourt's Against Prediction on Actuarial and Clinical Predictions and the Faults of Incapacitation, *Law and Social Inquiry*, Vol. 33, 2008.